

'Den evige egoisten'

Nietzsches syn på människan i samhället

Camilla Kronqvist
Citera inte utan tillstånd, tack!

Inledning

Den här uppsatsen kan främst ses som en samling av några tankar som dykt upp efter att jag upprepade gånger läst sektion sex i Nietzsches *Human, All Too Human*, 'Man in Society'¹ Nietzsches aforismer ska därför här främst ses som en källa till inspiration. Jag utger mig inte för att sitta inne med några rätta tolkningar av det Nietzsche säger. Av utrymmesskäl kan jag inte ta upp alla de aspekter jag finner intressanta i Nietzsches text. Jag har därför valt att koncentrera mig på en människosyn som jag tycker ligger i grunden för många av Nietzsches aforismer, en människosyn som i min mening är värd att ifrågasätta och kritisera. Jag har valt att kalla den här synen föreställningen om människan som en evig egoist, och min kritik går i princip ut på att människan inte behöver vara fullt så egoistisk. För att göra texten lite mera läsarvänlig har jag valt att i sin helhet återge de flesta av aforismerna jag här tar upp. Det lönar sig dock också att läsa de övriga aforismerna i samlingen eftersom den mening man kan se i aforismerna varierar beroende på det sammanhang man läser dem i. En aforism som stående för sig entydigt verkar säga en sak kan i relation till en annan få en nästan motsatt betydelse. Bland de aforismer som jag valt att utelämna återfinns också merparten av dem jag personligen uppskattar mest. Det här kan bidra till att min bild av Nietzsche eventuellt blir ensidigt negativ, men man kan ju inte få allt.

I

'Man in Society' är en samling aforismer om människan, och ibland snarast mannen, i samhället, bland andra människor. Aforismerna berör människors mellanhavanden och tar upp kännetecken för och fallgropar i konversation och diskussion, frågor om tillit och vänskap m.m. Den bild av människan Nietzsche målar upp i aforismerna, går i fåfängans färger. Nietzsches människa, eller den typ av människa han skarpt kritiserar, söker ständigt efter berömmelse för egen del och varje interaktion människor emellan tycks präglas av en tävlan där varje deltagare vill utgå med segern och sista ordet. Nietzsches syrliga kommentarer känns ofta träffande och kan för det mesta gott överföras från det samhälle de skrevs i till dagens samhälle. Vissa aforismer tjänar dock endast som minnen från en svunnen tid och ett par aforismer i samlingen verkar dessutom främst finnas där för att provocera. Sålunda säger t.ex. Nietzsche i aforism 320: "It is to be doubted whether a well-traveled man has found anywhere in the world regions more ugly than in the human face." och i 327: "There will be but few people who, when at a loss for topics of conversation, will not reveal the more secret affairs of their friends."

¹ Friedrich Nietzsche: 'Man in Society', *Human, All Too Human* (London: Penguin Classics, 1994).

Även om aforismerna känns beskrivande för ett visst beteende i en viss situation känns det ändå motbjudande att säga att det alltid skulle vara såsom Nietzsche föreskriver. Nietzsches synvinkel är visserligen ett sätt att se på människan, och vi kan välja att beskriva henne ur och hitta bekräftelser för den synvinkeln. Att vi kan välja att beskriva människan på det här sättet innebär dock inte att det är det enda sättet, och definitivt inte det rätta sättet, att förstå henne på. Nietzsches människa är en evig egoist som alltid söker egna fördelar och alltid gör saker med tanke på hur andra kommer att uppfatta henne. Som sagt är det visserligen möjligt att se på människan så här, men en sådan beskrivning blir ofta något haltande om man vill ge den en heltäckande status. En sådan här beskrivning tycks också ge oss möjligheten att, oberoende av vad en människa själv skulle ange som skäl för sitt beteende, förneka detta och säga att hon egentligen gjorde det av ett annat skäl.

II

"One is twice as happy to dive after a man who has fallen into the water if people are present who do not dare to." (325) säger Nietzsche apropå närvaron av vittnen i en av sina mer slagkraftiga aforismer och man tenderar lätt att hålla med honom. Visst är det väl så att det att man gjort något bra ibland känns bättre om någon annan vet om det. Det tycks dock finnas utrymme att i anslutning med denna och några andra av Nietzsches aforismer diskutera hur vi vanligen ser på det goda vi gör i relation till oss själva och andra. Hur upplever vi goda handlingar och personen som gör gott?

För det första är det väl inte så att vi, om det inte fanns någon annan i närheten, skulle kunna välja att inte dyka efter mannen som fallit i vattnet. Ingen skulle ju ändå veta vad som hade hänt och eftersom jag inte ville bli våt då ett viktigt möte väntade lät jag honom vara. Hade inte jag kommit förbi skulle han ju ändå ha drunknat, och jag kan väl inte klandras för att jag råkade gå den vägen, vid den tidpunkten? När allt kommer omkring var jag ju bara en oskyldig förbipasserande och hade inget att göra med själva händelsen. Man skulle kunna föra fram en sådan åsikt men det här resonemanget skulle antagligen inte väcka genklang hos oss. Även om jag bara gick förbi mannen som drunknade och lät honom drunkna fast jag kunnat rädda honom, kunde man säga att jag är lika skyldig till hans död som om jag tryckt ner hans huvud under vattnet. I en sådan här situation kan jag inte bara vara en åskådare. Oberoende av om jag vill det eller inte dras jag in i situationen och blir delaktig i händelsens upplösning utifrån de val jag gör i den. Man skulle kanske t.o.m. kunna säga att jag i en sådan här situation inte har några val, kan jag rädda en annan människas liv utan att riskera mitt eget är det också min skyldighet att göra det, oberoende av om någon annan vet om det eller inte. Att säga att ingen skulle veta om händelsen tycks dessutom också vara fel. Även om inga andra människor bevittnade händelsen var jag där. Ingen annan vet vad som hände men jag vet och jag måste också leva med det, med den människa jag blivit efter valet jag gjort.

För det andra är det väl så att vi, även om vi räddat en annan människa eller gjort någon annan god handling, utan att någon vet om det, inte nödvändigtvis tycker att det är viktigt att upplysa andra om händelsen. Nietzsche talar visserligen om en situation där flera människor är närvarande vid händelsen och jag vet att jag riskerar att fjärma mig från exemplet, men det må i så fall vara hänt. Vad jag vill säga är att även om vi inte måste berätta för andra vad vi gjort, vilket mycket väl kan kännas konstigt och väldigt självmedvetet, behöver vi inte bli så mycket gladare av att andra vet vad vi gjort, fastän vi visat oss bättre än de som inte kunde göra det vi gjorde. Vi kanske rent av tycker att uppmärksamheten runt oss är besvärande och att den plötsliga berömmelsen en sådan här livräddning vanligen för med sig känns oförtjänt. Vi gjorde ju bara det någon måste göra och

vi gjorde det inte för att rikta uppmärksamheten på oss själva. Det här tycks dock ibland vara vad Nietzsche vill säga och jag återkommer strax med kritik mot den här ståndpunkten.

En sak som i min mening kan sägas vara betecknande för den här dragningen att inte vilja ta åt sig äran för att ha hjälpt någon är dessa småfraser som; 'Ingen orsak', 'Det var så lite', eller 'Det var ingenting' som vi brukar strö omkring oss då någon tackar oss för något. Man kan förstås säga att det här bara är tomma ord. Man brukar t.ex. ganska snabbt lära sig dem då man lär sig ett nytt språk tillsammans med goddag, adjö, hur mår du, o.s.v. och hasplar också ganska lätt ur sig orden. Säger man emellertid att de här fraserna egentligen inte har någon mening kan man likaväl säga att 'tack' inte har någon, och det går jag inte med på. Har någon hjälpt mig ur en besvärlig situation ska den också veta att jag menar vad jag säger när jag säger tack. Man kan också påstå att jag när jag säger 'Ingen orsak' egentligen förstorar min handling snarare än förringar den, vilket uttrycken vid första anblicken tycks innebära. Jag hjälper inte bara någon, jag har dessutom mage att påstå att det inte var någonting. Det här tycks dock vara en rätt förvrängd syn på vad det är att stå i tacksamhetsskuld till någon och vad det i dessa situationer är att 'avfärda' denna skuld. Vi kan uppriktigt mena att det vi gjorde inte var till besvär för oss, även om det ur en viss synvinkel säkert var det, att vi gärna gjorde det och att den som tackar oss inte behöver känna sig skyldig oss någonting.

Att vi när vi visar andra god vilja egentligen visar vår överlägsenhet över dem är dock en tankegång som Nietzsche ibland tycks vara inne på, bl.a. säger han:

Whoever gives an ill man advice gains a feeling of superiority over him, whether the advice is accepted or rejected. For that reason, irritable and proud ill people hate advisors even more than their illness. (299)

Symphathetic natures, always helpful in a misfortune, are rarely the same ones who share our joy; when others are happy, they have nothing to do, become superfluous, do not feel in possession of their superiority, and therefore easily show dissatisfaction. (321)

...Often we encounter goodwill we cannot explain; but if we understand it, it offends us, for it shows that one doesn't take us seriously or importantly enough. (337)

Här finns visserligen saker jag skulle kunna tänka mig att skriva under. Ändå är jag tveksam till det nödvändiga i att se hjälpsamhet eller god vilja som ett tecken på eller en strävan efter att visa överlägsenhet. Återigen vill jag ifrågasätta att en sorts självhävdelse skulle ligga till grund för våra handlingar och jag upprepar min avsikt att återvända till frågan. Först ska jag dock ge Nietzsche den förtjänsten att han apropå tacksamhet även säger: A refined soul is distressed to know that someone owes it thanks; a crude soul is distressed that it owes thanks. (330) Samt:

A noble soul will be happy to feel itself bound in gratitude and will not try anxiously to avoid the occasions when it may be so bound; it will likewise be at ease later in expressing gratitude; while cruder souls resist being bound in any way, or are later excessive and much too eager in expressing their gratitude. This last, by the way, also occurs in people of low origin or oppressed station: they think a favor shown to them is a miracle of mercy. (366)

Det kan alltså enligt Nietzsche också kännas betryckande att veta att någon står i tacksamhetsskuld till en. Det behöver inte heller upplevas som ett problem att man själv står i tacksamhetsskuld till en annan. Det här verkar kanske motsäga det som sades i ovannämnda aforismer men det intressanta här är den distinktion mellan en förfinad eller ädel själ och en grov själ som Nietzsche för in. Den här distinktionen är viktig i förståelsen av Nietzsches förhållningssätt till människan i aforismerna. Å ena sidan, och kanske främst, verkar han vilja visa hurudan människan 'av naturen' är och verkar också hysa ett visst förakt för denna i grunden fåfänga och självupptagna varelse. Å andra sidan tycks han också vilja säga att fastän vi visserligen är sådana här varelser så kan vi höja oss över detta. Vi är inte bundna till ett liv i förtappelse. Sålunda varnar han i ett par aforismer för arrogans och

ironi vilka enligt honom endast tjänar till att förstöra karaktären (se främst 372 och 373), även om speciellt arrogansen tycks vara något som hör ungdomen till (jfr t.ex. 316 och 339).

III

Jag har redan ett antal gånger kommenterat en viss människobild hos Nietzsche som jag funnit otillfredsställande och tänker nu gå in för att diskutera den. Den syn jag här talar om är bilden av människan som den evige egoisten. Denna människa har ständigt sitt eget bästa för ögonen och alla hennes handlingar kan sägas ha sitt ursprung i en omsorg om det egna anseendet. Denna strävan ter sig hos Nietzsche ofta rätt lustig, som i aforism 364 där han säger:

One person wants to be interesting by virtue of his judgment, another by his likes and dislikes, a third by his acquaintances, a fourth by his isolation - and all of them are miscalculating. For the person for whom they are putting on the spectacle thinks that he himself is the only spectacle that counts.

Även om man ofta småler åt sådana här beskrivningar verkar det problematiskt att alltid se människan som fullständigt upptagen av sitt eget ego. Att ständigt söka efter och finna dolda motiv bakom hennes handlingar, motiv som hon kanske inte heller behöver vara medveten om att hon hade, kan också ses som en något tvivelaktig sysselsättning

Det kan visserligen hända att någon som i exemplet i II visar sympati och hjälpsamhet bara för att det får dem själva att känna sig som överlägsna och bättre människor. En sådan här inställning verkar dock inte vara speciellt allmän, snarare är det väl så att det hör till ovanligheterna. Att någon har dolda avsikter bakom sina synbarligen goda handlingar upplevs dessutom för det mesta som upprörande. Vi skulle antagligen bli både chockerade och besvikna om det t.ex. visade sig att någon som vi trodde var vår vän bara låtsades vara det för att bli befördrad på vår arbetsplats. Vi förväntar oss inte att folk ska ha ohederliga avsikter i sitt förhållningssätt till oss. Och stöter vi på människor som misstror all vänlighet som visas dem tycker vi vanligen synd om dem (utan att för den skull känna oss speciellt överlägsna). För Nietzsche tycks det dock finnas ett element av egenintresse i de flesta av de handlingar vi vanligen skulle kalla goda. Vill vi få någon att göra en viss sak gäller det bara att framställa den på rätt sätt.

"Every man has his price" - that is not true. But every one has a bait unto which he must bite. Thus, to win certain people to a matter, one need only paint it as human, noble, charitable, self-sacrificing - and what matter could not be painted thus? It is the sweet candy of their souls: others have another. (359)

Man kan alltså säga att någon gör något bara för att det får honom att känna sig som en bättre person. Han gör det för att det känns bra att göra något som ses som ädelt, barmhärtigt eller självupppoffrande. Även om de här egenskaperna låter vackra verkar det dock ligga något fult i att göra dem för sin egen skull, för att stärka sin egen självkänsla. Som då en rik person som hela året struntat i de hemlösa på julaftons förmiddag går och hjälper till med matserveringen i ett soppkök. Att göra något för sin egen skull, för sitt eget välbefinnande, kan inte sägas vara detsamma som att göra något gott, snarare tvärtom. Det tycks dock vara enkelt att argumentera för att det är så här, att allt gott vi gör görs för att vi själva ska må bra. Till en början känns det dessutom svårt att finna andra argument mot en sådan uppfattning än att det inte är därför vi gör det.

Jag vill inte säga att det skulle vara något fel i att må bra efter att ha gjort något gott. Jag menar emellertid att det inte är för att vi ska må bra som vi utför en god handling. Känslan av att må bra, om vi alls har den, är bara något som kommer med den goda handlingen. Att här anta den motsatta ståndpunkten och säga att man inte alls får må bra av att utföra goda

gärningar tycker jag inte heller känns speciellt tillfredsställande. Varför skulle man behöva skämmas för att man gjort något gott om ens intentioner varit ärliga? Att det dessutom alltid skulle ligga någonting bakom en handling verkar också som ett något förhastat grundantagande. Vi kan visserligen konstruera skäl och motiv i efterhand och säga att det var därför vi gjorde något, men oftast har vi inte uttänkta skäl för våra handlingar. För det mesta verkar det som om vi bara gör saker, utan att mena varken det ena eller andra. Det är först i efterhand som vi kan börja fundera över om det vi gjorde var bra eller dåligt. Att vi säger att det inte var meningen eller att vi inte menade något illa då vi gjort något dåligt tycks ofta vara mer än en bortförklaring. Ofta härstammar de dumheter vi gör från att vi helt enkelt inte tänkte efter.

Det verkar dessutom som om det skulle finnas en ganska allmän uppfattning om att det är mycket lättare att göra ont än att göra gott. Den goda handlingen tycks kräva en medveten ansträngning medan den onda handlingen tycks vara mer naturlig för människan. Hela livet beskrivs som en situation där det gäller att äta eller ätas, där andra människor endast står i vägen för det vi egentligen vill göra. Civilisationen tycks bara vara ett tunt skal som hela tiden hotas att brytas av några inre och starkare drifter. Här kan man visserligen konstatera att det finns en asymmetri mellan goda och onda handlingar. I många fall är det mycket lättare att komma på en ond handling än en god, och den goda handlingen kan ibland, till synes, kräva mer av personen än den onda. På samma sätt som det är mycket lättare att slå sönder en vas än det ursprungligen var att göra den eller sedan att lappa ihop den, är det mycket lättare att förstöra en relation till en annan människa än det är att försöka återställa den relationen eller hålla den vid liv. Det senare tar i alla fall mer tid i anspråk. Det verkar dessutom som om det vore rätt enkelt för människan att hemfalla åt en viss självupptagenhet och självmedvetenhet, vilket uppenbarligen också är det Nietzsche är ute efter. Att av det här dra slutsatsen att det onda på något vis skulle ligga mer för människan än det goda, som då kunde ses som något som tvingas på oss av andra människor eller samhället, förefaller mig dock något förhastat.

Till att börja med kan man fråga sig på vilket sätt det sist och slutligen är enklare att göra ont än gott. Även om vi kan hitta på många sätt att göra någon illa är det ju så att vi oftast inte gör det. När vi gör det har den onda handlingen vanligen också följderna som inte känns speciellt lätta. För att igen ta den krossade vasen som exempel, så är det visserligen lätt att slå sönder den, men om vasen tillhörde någon annan får vi vanligen dåligt samvete för att vi gjorde det. Var vasen vår egen och vi tyckte om den kan vi också bli ledsna och arga på oss själva för det som hände. Den onda handlingen i sig kan således kännas lätt, medan vetskapen om att man gjort något ont känns svårare. Däremot behöver det inte kännas speciellt svårt att ta vara på det goda man har, flytta den omtyckta vasen till ett ställe där den inte löper så stor risk att gå sönder, vara mer försiktig i behandlingen av den o.s.v. Det här kräver förstås ett större engagemang av oss än krossandet av vasen gjorde, men om det är något vi vill göra kommer det inte att kännas speciellt betungande.

Likaså kan man säga att andra människor ställer krav på oss. För att de är människor kan vi inte bete oss hur vi vill med dem, vi måste t.ex. visa dem hänsyn och respekt. Vanligen upplevs det här dock inte som ett krav. I samband med detta 'vanligen' kan jag kort konstatera att en sådan här diskussion om goda och onda handlingar lätt tenderar att bli rätt svartvit. Det verkar som om alla handlingar kunde tillföras endera kategorin, och man glömmer lätt bort att det också finns ett brett mellanregister av handlingar som varken är speciellt goda eller onda. Det finns ett 'normalt beteende'-perspektiv ur vilket de goda och onda handlingarna höjer eller sänker sig. För Nietzsche verkar det här normala beteendet ständigt balansera på kanten till det låga och klandervärda, men för mig verkar det snarare som om det normala beteendet redan i sig kräver ett slags god hållning av oss mot våra medmänniskor. Vi förväntar oss ett visst beteende av andra människor, t.ex. en viss artighet,

åtminstone i den grad att vi märker om det uteblir. Vi betar oss också på samma sätt mot dem, utan att för den skull behöva känna oss begränsade. Att iaktta de skyldigheter vi har mot människorna vi lever tillsammans med, är inte en begränsning på vår person, frihet eller något liknande. Det är det sätt vi lever på, och utan det skulle det liv vi känner till inte vara möjligt.

Det finns förstås situationer där det vi vill står i konflikt med vad andra vill eller förväntar sig av oss. Likväl kan vår egen vilja också ibland sägas stå i vägen för det vi vill göra för andra, och det här kan upplevas som ett lika stort problem som det föregående fallet. De flesta situationer där det uppstår sådana här problem behöver dock inte beskrivas som olika viljor hos olika personer. De kan ofta ses som att en och samma person vill två, eller flera, saker som av någon anledning utesluter varandra. Jag kanske vill delta i ett evenemang som ordnas på ett ställe men ser det samtidigt som min plikt att vara med på ett släktkalas på ett annat; att det är min plikt innefattar i min mening här också att jag vill göra det. Vad man sist och slutligen besluter sig för att göra i en sådan här valsituation måste förstås ses i sitt sammanhang. Det är hur som helst inte så lätt att man alltid borde göra det som man själv vill, eller det som är bäst för en själv (hur man nu sedan vet det). Att följa den egna viljan eller intresset är inte alltid rätt eller gott. Dessutom kan man väl konstatera att det ibland inte finns några bättre och sämre val, utan bara val.

Det här var delvis en liten utvikning från Nietzsche, men apropå plikter och det goda säger han, även om jag inte kommer att kommentera det desto mer, också:

If there were no curiosity, nothing much would be done for the good of one's neighbor. But, using the name of Duty or Pity, Curiosity sneaks into the house of the unfortunate and needy. Perhaps even in the much-celebrated matter of motherly love, there is a good bit of curiosity. (363)

IV

Även om Nietzsches inställning till människor i grunden verkar rätt negativ kan man i många aforismer ändå skönja en viss ömhet för människan i hennes fåfänglighet. I samband med en aforism om dueller konstaterar han t.ex. att vi beträffande den stingslighet som tycks vara utmärkande för fenomenet "är arvtagare till det förflutna, dess storhet såväl som dess utsvävningar, utan vilka det aldrig kan finnas någon storhet"(365, min översättning). I min mening finns det också ett visst samband mellan det vi å ena sidan kan se som en människas brister och å andra sidan som hennes förtjänster. Fanns det inget bristfälligt hos människan, några små skönhetsfel, skulle det heller inte finnas något hos henne som skulle kunna vara stort, vackert och gott. Det storslagna och fantastiska hos människor framträder bara i relation till det som vi ser som futtigt och fåfängligt bland dem. Däremot kan vi förstås ständigt sträva efter något som är fullständigt och perfekt, och gör det också. Vi kan se att världen runt omkring oss på många sätt är ond och dålig, men vi kan ändå sträva efter att nå ut över detta, mot det goda och sköna som i lika hög grad också omger oss.

Att vi kan sträva efter något fullständigt och perfekt, även om vi troligen inte kommer att hitta det, tycks vara en del av det som gör människor mänskliga. Man stöter förstås ofta på ett sökande efter den perfekta partnern, vänner o.s.v. bland dagens människor, men detta tycks snarare vara en önskan om en trevlig accessoar att placera in i sin drömvärld än en önskan om en verklig relation med en annan människa. Vi kan inte på förhand bestämma vilken plats och betydelse en annan människa ska få i våra liv och hur hon i alla situationer ska förhålla sig till oss. De mänskliga relationerna är ett vågspel där vi inte vet vad vi får och där vi måste acceptera våra medmänniskor med deras goda såväl som dåliga sidor. Nietzsche är också inne på liknande tankegångar i den sista aforismen i samlingen:

... there are, indeed, friends but they were brought to you by error and deception about yourself; and they must have learned to keep silent in order to remain your friend; for almost always, such human relationships rest on the fact that some things are never said, indeed that they are never touched upon; and once these pebbles are set rolling, the friendship follows after and falls apart. Are there men who cannot be fatally wounded, were they to learn what their most intimate friends really know about them? (376)

Om Nietzsche med detta vill säga att det finns saker som vi av hänsyn till den andre kan välja att inte föra på tal så kan jag hålla med honom om att det ibland kan vara på sin plats. Vill han däremot säga att vi måste bortse från vissa saker hos en person för att kunna vara vän med honom håller jag inte med Nietzsche om det. Det är inte så att vi skulle bortse från vissa av en persons egenskaper i vår relation till honom. Snarare tycker jag att vänskap och kärlek oftare grundar sig på att vi ser de mindre bra sakerna hos personen men att vi godkänner dem som en del av den avhållna. Kärlekens och vänskapens kraft ligger just i deras förmåga att se längre än till våra fel och brister.

Avslutning

I 'Man in Society' argumenterar inte Nietzsche för en viss människosyn utan ger snarare en rad syrliga kommentarer om människor i allmänhet och samhällsvarelser i synnerhet. I vissa aforismer har jag tyckt mig urskilja en dragning mot en människosyn som jag tycker är värd att kritisera, och det är också det jag försökt göra i den här uppsatsen. Om det här sedan är en syn som man kan tillskriva Nietzsche i allmänhet är en annan fråga. Vissa aforismer verkar ge en möjligheten att föra diskussionen i en annan riktning, och jag tror också att man bland aforismerna jag här behandlat kan finna utrymme för en vidare och något annorlunda diskussion. Vad Nietzsche sist och slutligen har för uppfattning om människan i samhället sammanfattas kanske bäst med hans egna slutord:

By knowing ourselves and regarding our nature itself as a changing sphere of opinions and moods, thus learning to despise it a bit, we bring ourselves into balance with others again. It is true, we have good reason to despise each of our acquaintances, even the greatest; but we have just as good reason to turn this feeling against ourselves.

And so let us bear with each other, since we do in fact bear with ourselves; and perhaps each man will some day know the more joyful hour in which he says:

"Friends, there are no friends" the dying wise man shouted.
"Enemies, there is no enemy" shout I, the living fool. (376)